

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարություն. Հայաստանի սուբյեկտային պետության գարգացման հայեցակարգային առաջարկ

Քաղաքացու, ինստիտուտների և ազգային ռազմավարության
ինքնորոշման կարողությունների գարգացման շրջանակ

Մայիս 2026

Ներածություն. Հայաստանի ժողովրդավարական և պետական գարգացման խորքային խնդիրը

Հայաստանի առջև ծառացած խնդիրները սովորաբար նկարագրվում են անվտանգության, տնտեսության, կառավարման, կրթության կամ արտաքին քաղաքականության լեզվով: Այդ նկարագրությունները ճիշտ են, սակայն բավարար չեն: Դրանք ցույց են տալիս ճգնաժամի տեսանկյունի շերտերը, բայց չեն բացահայտում դրա խորքային պատճառը:

Հայաստանի խորքային ճգնաժամը սուբյեկտայնության ճգնաժամն է:

Սուբյեկտայնությունը ասելով հասկանում ենք մարդու, համայնքի, հասարակության կամ պետության կարողությունը՝ լինելու սեփական որոշման, իմաստի, պատասխանատվության և գարգացման աղբյուր: Սուբյեկտային է այն մարդը կամ ինստիտուտը, որը ոչ միայն արձագանքում է արտաքին ազդեցություններին, այլև կարողանում է հասկանալ իր վիճակը, ձևակերպել նպատակ, ընտրել ուղի, ճանաչել սահմանները և կրել իր որոշումների հետևանքը: Սուբյեկտայնության կորուստը սկսվում է այն պահին, երբ մարդը կամ հանրությունը դառնում է կառավարման, մանիպուլյացիայի, վախի, կախվածության կամ ալգորիթմային ուղղորդման օբյեկտ:

Քաղաքացին հաճախ մասնակցում է քաղաքական գործընթացներին, բայց իրեն չի գտնում որոշման իրական աղբյուր: Նա քվեարկում է, սակայն հազվադեպ է դառնում հանրային օրակարգի համահեղինակ: Նա ունի իրավունքներ, բայց հաճախ չունի դրանք իրացնելու իրական սոցիալական, տնտեսական, կրթական և ինստիտուցիոնալ կարողություն: Նա ապրում է պետության մեջ, սակայն հաճախ

իրենն չի ընկալում որպես այդ պետության համահիմնադիր և համակառուցող սուբյեկտ:

Հասարակությունը պառակտված է, անվստահ և հաճախ խոցելի տեղեկատվական, հոգեբանական, քաղաքական ու տեխնոլոգիական մանիպուլյացիաների առջև: Ինստիտուտները գործում են, սակայն միշտ չէ, որ դառնում են հանրային վստահության, մասնակցության և պատասխանատվության միջավայրեր: Կրթությունը փոխանցում է գիտելիք, բայց ոչ միշտ է ձևավորում մտածող, ինքնաճանաչող և պատասխանատու մարդ: Տնտեսությունը ստեղծում է հնարավորություններ, սակայն մեծ մասի համար շարունակում է պահպանել կախվածության, անապահովության և սահմանափակ ընտրության պայմաններ: Տեխնոլոգիական միջավայրը բացում է նոր ռեսուրսներ, բայց միաժամանակ առաջացնում է տվյալային կախվածության, ալգորիթմային ուղղորդման և ուշադրության կառավարման նոր ռիսկեր:

Այս իրավիճակում ժողովրդավարությունը չի կարող սահմանափակվել միայն ընտրություններով, կուսակցություններով, ընթացակարգերով և իշխանափոխության հնարավորությամբ: Դրանք անհրաժեշտ են, սակայն բավարար չեն: Ժողովրդավարությունը կայուն է դառնում այն ժամանակ, երբ քաղաքացին ունի ոչ միայն քվեարկելու իրավունք, այլ նաև իմաստավորված ընտրություն կատարելու, մանիպուլյացիան ճանաչելու, իր իրավունքները պաշտպանելու, հանրային կյանքի ձևավորմանը մասնակցելու և պատասխանատվություն կրելու կարողություն:

Հայաստանին անհրաժեշտ է ժողովրդավարության ավելի խոր և բովանդակային մոդել: Առաջարկվող մոդելի անվանումն է Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարություն:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը ժողովրդավարության խորացման և պետական զարգացման հայեցակարգային մոտեցում է, որի կենտրոնում ոչ թե իշխանությունն է, կուսակցությունը, շուկան կամ վարչարարական պետությունը, այլ մարդը՝ որպես մտածող, ընտրող, պատասխանատու և ստեղծող սուբյեկտ:

Այն ելնում է այն համոզումից, որ պետության բուն իմաստը մարդկանց կառավարելը չէ, այլ այնպիսի պայմաններ ստեղծելը, որոնցում մարդը, համայնքը և ազգը կարող են գիտակցված, պատասխանատու և արժեքային հիմքով կառուցել իրենց կյանքը, ապագան և պետականությունը:

1 Ժողովրդավարության ճգնաժամը. ձևից դեպի բովանդակություն

Ժամանակակից ժողովրդավարությունը շատ երկրներում կանգնած է խորքային ճգնաժամի առջև: Այդ ճգնաժամը միայն ինստիտուցիոնալ չէ. այն նաև իմաստային, կոգնիտիվ, սոցիալական և տեխնոլոգիական է:

Ընտրություններ կարող են լինել, սակայն քաղաքացին կարող է մնալ մանիպուլացվող:

Խոսքի ազատություն կարող է լինել, սակայն հանրային խոսքը կարող է վերածվել աղմուկի, ատելության կամ ապատեղեկատվության տարածքի:

Կուսակցություններ կարող են լինել, սակայն քաղաքականությունը կարող է դառնալ ոչ թե հանրային իմաստի ձևավորման գործընթաց, այլ իշխանության ֆինանսական ու տեխնոլոգիական մրցակցություն:

Շուկա կարող է լինել, սակայն մարդը կարող է մնալ տնտեսական կախվածության, պարտքային ճնշման կամ անարժանապատիվ աշխատանքի պայմաններում:

Թվային ազատություն կարող է լինել, բայց մարդու ուշադրությունը, ցանկությունները և որոշումները կարող են ձևավորվել ալգորիթմների միջոցով:

Այս վիճակում ժողովրդավարությունը պահպանվում է որպես ձև, բայց կորցնում է իր խորքային բովանդակությունը: Քաղաքացին արտաքնապես ազատ է, բայց ներքուստ հաճախ կորցնում է որոշման աղբյուրը: Նա ընտրում է, բայց միշտ չէ, որ ինքն է ձևավորում իր ընտրության հիմքերը: Նա մասնակցում է, բայց հաճախ մասնակցում է արդեն նախապես կառուցված օրակարգերին: Նա արտահայտվում է, բայց միշտ չէ, որ ունի մտածողության, տեղեկության և մեթոդի այն որակը, որը խոսքը դարձնում է պատասխանատու:

Այստեղ է ի հայտ գալիս ժողովրդավարության գլխավոր սահմանափակումը: Ձևական ժողովրդավարությունը կենտրոնանում է հարցի վրա՝ արդյոք քաղաքացին ունի ընտրության իրավունք: Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը ավելացնում է ավելի խոր հարց՝ արդյոք քաղաքացին ունի իր ընտրությունը հասկանալու, հիմնավորելու և պաշտպանելու կարողություն:

Ժողովրդավարությունը չի կարող կայանալ միայն ընթացակարգերով: Այն պահանջում է քաղաքացու որակ: Իսկ քաղաքացու որակը չի ձևավորվում ինքնաբերաբար: Այն ձևավորվում է կրթության, մշակույթի, ինստիտուտների, տնտեսական պայմանների, տեղեկատվական միջավայրի, տեխնոլոգիական անվտանգային համակարգերի և հանրային պատասխանատվության հետևողական և անդադար աշխատանքի միջոցով:

Այդ պատճառով ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը դիտարկում է ժողովրդավարությունը ոչ միայն որպես իշխանության ձևավորման մեխանիզմ, այլ որպես մարդու և հասարակության սուբյեկտայնության զարգացման համակարգ:

2 Ինքնորոշումահեն սահմանումը

Ժողովրդավարության

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը ժողովրդավարության այն մոդելն է, որի հիմքում ոչ միայն քաղաքացու ընտրական մասնակցությունն է, այլ նրա գիտակցված, պատասխանատու, արժեքային և ինստիտուցիոնալորեն պաշտպանված ինքնորոշման կարողությունը:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը ժողովրդավարության սուբյեկտակենտրոն մոդել է: Այն չի մերժում ժողովրդավարության դասական հիմքերը՝ ընտրությունները, իրավունքի գերակայությունը, իշխանությունների բաժանումը, խոսքի ազատությունը և քաղաքական բազմակարծությունը: Սակայն այն պնդում է, որ այդ հիմքերը լիարժեք են միայն այն դեպքում, երբ ձևավորում և պաշտպանում են քաղաքացու ինքնորոշման կարողությունը: Այս իմաստով ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը ժողովրդավարության չափանիշը տեղափոխում է միայն ընթացակարգային լեգիտիմությունից դեպի սուբյեկտային լեգիտիմություն:

Այն ունի երեք հիմնական հենասյուն:

Առաջինը քաղաքացու սուբյեկտայնությունն է: Քաղաքացին դիտարկվում է ոչ թե որպես ընտրական ռեսուրս, ծառայությունների շահառու, հարկատու կամ կարգավորման օբյեկտ, այլ որպես հանրային կյանքի համահեղինակ: Նա պետք է ունենա մտածելու, ընտրելու, մասնակցելու, վերահսկելու և պատասխանատվություն կրելու իրական կարողություն:

Երկրորդը հասարակության սուբյեկտային համակեցությունն է: Հասարակությունը դիտարկվում է ոչ թե որպես բնակչության մեխանիկական համախումբ, այլ որպես փոխճանաչման, վստահության, համագործակցության և համատեղ ապագայի կառուցման միջավայր: Ժողովրդավարությունը պահանջում է ոչ միայն անհատական իրավունքներ, այլ նաև հանրային կապեր, վստահություն և համերաշխություն:

Երրորդը պետության ինքնորոշումահեն գործառույթն է: Պետությունը դիտարկվում է ոչ թե որպես ինքնանպատակ իշխանական ապարատ, այլ որպես ինքնորոշման պայմաններ ստեղծող ինստիտուցիոնալ համակարգ: Նրա լեգիտիմությունը չափվում է ոչ միայն ընտրական ընթացակարգերի օրինականությամբ, այլ նաև նրանով, թե որքանով է այն զարգացնում մարդու, համայնքի և ազգի ինքնորոշման կարողությունները:

Այսպիսով, ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը ժողովրդավարության խորացման մոդել է: Այն չի մերժում ընտրությունները, իրավունքի գերակայությունը, իշխանությունների բաժանումը, խոսքի ազատությունը կամ քաղաքական բազմակարծությունը: Ընդհակառակը, այն պահանջում է դրանց իրական բովանդակային խորացում: Բայց այն պնդում է, որ այդ ամենը բավարար չէ, եթե քաղաքացին չի ձևավորվում որպես ինքնորոշվող սուբյեկտ:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության հիմնական բանաձևերը երեքն են.

Ժողովրդավարությունը սկսվում է քվեից, բայց կայանում է ինքնորոշմամբ:

Ինքնորոշված քաղաքացի՝ ինքնորոշված պետություն:

Պետության որակը չափվում է նրանով, թե որքանով է այն մարդուն դարձնում ավելի սուբյեկտային, ոչ թե ավելի կախյալ:

3 Քաղաքացին որպես հանրային կյանքի սուբյեկտ

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության կենտրոնական հարցը քաղաքացու որակն է:

Քաղաքացին չի կարող սահմանվել միայն ընտրություններին մասնակցելու իրավունքի միջոցով: Ընտրություններին մասնակցելը կարևոր է, բայց քաղաքացիական սուբյեկտայնության միայն մեկ շերտն է: Քաղաքացին պետք է կարողանա ոչ միայն ընտրել արդեն առաջարկված տարբերակների միջև, այլ նաև մասնակցել այն պայմանների և օրակարգերի ձևավորմանը, որոնց մեջ այդ ընտրությունը տեղի է ունենում:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության մեջ քաղաքացու հիմնական դերերը հինգն են:

1. **Մտածող քաղաքացի:** Քաղաքացին պետք է ունենա տեղեկությունը վերլուծելու, փաստը կարծիքից տարբերելու, քարոզչությունը ճանաչելու, բարդության մեջ կողմնորոշվելու և սեփական դիրքորոշումը ձևավորելու կարողություն: Առանց մտածող քաղաքացու ժողովրդավարությունը դառնում է հույզերի և մանիպուլյացիաների շուկա:
2. **Որոշող քաղաքացի:** Քաղաքացին պետք է կարողանա որոշել ոչ թե միայն արտաքին ազդակների, խմբային ճնշման, վախի կամ քարոզչության ազդեցությամբ, այլ սեփական արժեքների, տեղեկացվածության և պատասխանատվության հիմքով: Որոշումը պետք է լինի ոչ թե ռեակցիա, այլ սուբյեկտային գործողություն:
3. **Մասնակցող քաղաքացի:** Ժողովրդավարությունը չի կարող սահմանափակվել պարբերական ընտրություններով: Քաղաքացին պետք է ունենա համայնքային, մասնագիտական, քաղաքացիական, քաղաքական և թվային մասնակցության իրական ուղիներ: Մասնակցությունը պետք

Է դառնա ոչ թե բացառիկ ակտիվիստական վարք, այլ հանրային կյանքի բնական ձև:

4. **Վերահսկող քաղաքացի:** Իշխանությունը ժողովրդավարական է այնքանով, որքանով ենթակա է հանրային վերահսկողության: Քաղաքացին պետք է ունենա տեղեկություն ստանալու, որոշումները հասկանալու, ինստիտուտներից հաշվետվողականություն պահանջելու և հանրային ռեսուրսների օգտագործումը վերահսկելու գործիքներ:
5. **Պատասխանատվություն կրող քաղաքացի:** Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը քաղաքացուն չի դիտարկում միայն որպես պահանջող: Նա նաև հանրային կյանքի պատասխանատու մասնակից է: Իրավունքները պետք է միանա պարտավորության, ազատությունը՝ պատասխանատվության, քննադատությունը՝ ստեղծարար մասնակցության հետ:

Այս հինգ դերերի համադրությամբ է քաղաքացին դառնում հանրային կյանքի սուբյեկտ:

Եթե քաղաքացին միայն քվեարկում է, բայց չի մտածում, նա մանիպուլացվող է:

Եթե մտածում է, բայց չի մասնակցում, նա մնում է դիտորդ:

Եթե մասնակցում է, բայց պատասխանատվություն չի կրում, նա կարող է դառնալ քայքայող ուժ:

Եթե պահանջում է, բայց չի վերահսկում, իշխանությունը կրկին օտարվում է իրենից:

Եթե ունի իրավունքներ, բայց չունի ինքնորոշման կարողություն, նրա ազատությունը մնում է ձևական:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության նպատակը այդ կտրտված դերերը միավորելն է՝ ձևավորելով ամբողջական քաղաքացիական սուբյեկտ:

4 Պետության նոր ըմբռնումը

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը պահանջում է պետության նոր ըմբռնում:

Պետությունը չի կարող դիտարկվել միայն որպես անվտանգության, հարկահավաքման, վարչարարության, ծառայությունների մատուցման և կարգուկանոնի ապահովման համակարգ: Այդ գործառույթները անհրաժեշտ են, բայց դրանք չեն սպառում պետության իմաստը:

Պետությունը պետք է լինի ինքնորոշման ենթակառուցվածք:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը չի ենթադրում, որ պետությունը պետք է քաղաքացու փոխարեն որոշի նրա կյանքի իմաստը, արժեքները կամ ինքնությունը: Պետության դերը ոչ թե սուբյեկտներ արտադրելն է, այլ այնպիսի պայմաններ ստեղծելը, որոնցում քաղաքացիները կարող են ինքնություն, տեղեկացված և պատասխանատու կերպով ձևավորել իրենց կյանքը և մասնակցել ընդհանուր ապագայի կառուցմանը:

Սա նշանակում է, որ պետությունը պետք է ստեղծի այնպիսի իրավական, կրթական, տնտեսական, սոցիալական, տեխնոլոգիական և մշակութային պայմաններ, որոնցում մարդը և համայնքը կարող են դառնալ ավելի ազատ, ավելի պատասխանատու, ավելի մտածող, ավելի ինքնություն և ավելի ստեղծարար:

Այս ըմբռնմամբ պետության չորս հիմնական գործառույթներն են.

1. **Սուբյեկտայնության պաշտպանություն:** Պետությունը պետք է պաշտպանի մարդուն այն բոլոր համակարգերից, որոնք նրան դարձնում են օբյեկտ՝ բռնությունից, կամայականությունից, աղքատության պարտադրանքից, տեղեկատվական մանիպուլյացիայից, ալգորիթմային վերահսկումից, իրավական անպաշտպանությունից և ինստիտուցիոնալ անտեսումից:
2. **Ինքնորոշման կարողությունների զարգացում:** Պետությունը պետք է կրթության, մշակույթի, առողջապահության, տնտեսական քաղաքականության և թվային ենթակառուցվածքների միջոցով զարգացնի մարդու մտածելու, կողմնորոշվելու, ընտրելու, գործելու և պատասխանատվություն կրելու կարողությունները:
3. **Մասնակցության միջավայրի ապահովում:** Պետությունը պետք է ստեղծի մեխանիզմներ, որոնց միջոցով քաղաքացիները, համայնքները, մասնագիտական խմբերը և քաղաքացիական նախաձեռնությունները կարող են մասնակցել որոշումների ձևավորմանը, վերահսկմանը և իրագործմանը:
4. **Օբյեկտացնող համակարգերի սահմանափակում:** Ժամանակակից աշխարհում մարդուն օբյեկտացնող ուժերը կարող են լինել ոչ միայն բռնի իշխանությունը, այլ նաև շուկան, մեդիան, տեխնոլոգիական հարթակները, պարտքային համակարգերը, կուսակցական մեքենաները, բյուրոկրատական անտարբերությունը և մշակութային կարծրատիպերը: Պետությունը պետք է պաշտպանի մարդուն այդ ուժերի գերիշխանությունից:

Այս մոտեցմամբ պետության լեգիտիմության չափանիշը փոխվում է: Պետությունը լեգիտիմ է ոչ միայն այն պատճառով, որ ընտրված է: Այն լեգիտիմ է այնքանով, որքանով իր գործառույթներով զարգացնում է քաղաքացիների և հասարակության ինքնորոշման կարողությունները:

Պետությունը, որը պահպանում է ժողովրդավարական ձևերը, բայց

խորացնում է կախվածությունը, պասիվությունը, վախը, աղքատությունը կամ մանիպուլյացիան, չի կարող համարվել լիարժեք ժողովրդավարական:

Պետությունը, որը զարգացնում է ինքնորոշված քաղաքացի, վստահության վրա հիմնված հասարակություն և պատասխանատու ինստիտուտներ, մոտենում է ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության իդեալին:

5 Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության ութտիրույթային կառուցվածքը

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը մարդու և հասարակության զարգացումը դիտարկում է ութ փոխկապակցված տիրույթներում: Այս տիրույթները վարչական ոլորտներ չեն: Դրանք սուբյեկտայնության հարթակներ են, որոնց միջոցով մարդը, համայնքը և պետությունը դառնում են կամ ավելի ինքնորոշված, կամ ավելի կախյալ:

5.1. Գոյաբանական տիրույթ

Գոյաբանական տիրույթը վերաբերում է կյանքի իմաստին, արժեքային հիմքին, ապագայի պատկերացմանը և սեփական գոյության ուղղությանը:

Ժողովրդավարությունը չի կարող կայուն լինել, եթե հասարակությունը չունի ընդհանուր իմաստային հորիզոն: Երբ քաղաքականությունը կորցնում է իմաստը, այն վերածվում է ընթացիկ շահերի, խմբային պայքարի, PR տեխնոլոգիայի կամ վարչարարական առօրյայի:

Հայաստանի համար գոյաբանական տիրույթը նշանակում է հստակ պատասխանել հետևյալ հարցերին.

Ինչպիսի՞ պայմաններ պետք է ստեղծի պետությունը, որպեսզի մարդը կարողանա դառնալ ինքնորոշվող, մտածող և պատասխանատու սուբյեկտ:

Ինչպիսի՞ հասարակություն է անհրաժեշտ, որպեսզի մարդու ինքնուրույնությունը չվերածվի մեկուսացման, իսկ հանրային համակեցությունը՝ անհատի սուբյեկտայնության ճնշման:

Ինչպիսի՞ պետություն կարող է ստեղծել ինքնորոշման պայմաններ՝ առանց քաղաքացու փոխարեն որոշելու նրա կյանքի իմաստը, արժեքները և ապագան:

Ինչպիսի՞ ապագա ենք համարում արժանի Հայաստանի համար՝ որպես ազատ, պատասխանատու և սուբյեկտային համակեցության հանրապետություն:

Առանց այս հարցերի քաղաքականությունը դառնում է իրավիճակային, իսկ պետությունը՝ գոյատևման մեխանիզմ: Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը պահանջում է, որ Հայաստանը ունենա ապագայի

ինաստային նախագիծ՝ ոչ որպես պաթետիկ կարգախոս կամ վերևից պարտադրված դոգմա, այլ որպես կրթության, անվտանգության, տնտեսության, տեխնոլոգիայի և ինստիտուտների ընդհանուր ուղղություն:

5.2. Մենթալ տիրույթ

Մենթալ տիրույթը վերաբերում է հոգեբանական կայունությանը, հուզական դիմադրողականությանը, վախից, հիասթափությունից և անօգնականության զգացումից ազատվելու կարողությանը:

Ժողովրդավարությունը պահանջում է հոգեբանորեն կայուն քաղաքացի: Վախով, ատելությամբ, մշտական տագնապով կամ հուսահատությամբ կառավարվող հասարակությունը հեշտությամբ դառնում է պոպուլիզմի, վրեժի, օտար ազդեցության կամ ավտորիտար խոստումների գոհ:

Հայաստանի հասարակությունը երկար տարիներ անցել է պատերազմների, հիասթափությունների, անարդարությունների, սոցիալական անապահովության և պետական ձախողումների միջով: Այդ փորձառությունները չեն կարող անտեսվել: Դրանք ազդում են հանրային վարքի, քաղաքական ընտրության, վստահության և ապագայի նկատմամբ վերաբերմունքի վրա:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության համար մենթալ դիմադրողականությունը դառնում է ոչ միայն հոգեբանական, այլ նաև քաղաքական և անվտանգային խնդիր:

Պետությունը պետք է ձևավորի այնպիսի կրթական, համայնքային, սոցիալական և տեղեկատվական միջավայր, որը նվազեցնում է վախը, բարձրացնում է վստահությունը, զարգացնում է ինքնակարգավորումը և օգնում է մարդուն չդառնալ հույզերի կառավարման օբյեկտ:

5.3. Կոգնիտիվ տիրույթ

Կոգնիտիվ տիրույթը վերաբերում է մտածողությանը, կրթությանը, մեղիագրագիտությանը, քննադատական և մեթոդաբանական կարողություններին:

Ժողովրդավարության որակը ուղղակիորեն կախված է հանրային մտածողության որակից: Եթե հասարակությունը չի կարող տարբերել փաստը քարոզչությունից, վերլուծությունը աղմուկից, ռազմավարությունը ցանկությունից, իսկ պատճառը հետևանքից, ապա ժողովրդավարությունը վերածվում է մանիպուլյացիայի բաց դաշտի:

Կոգնիտիվ ինքնորոշումը նշանակում է, որ մարդը կարողանում է ինքնուրույն մտածել, հարցեր ձևակերպել, տարբեր աղբյուրներ համադրել, ճանաչել տեղեկատվական ճնշումը և սեփական դիրքորոշումը կառուցել ոչ թե պատահական ազդեցությունների, այլ հասկացված հիմքերի վրա:

Հայաստանի համար սա կենսական նշանակություն ունի: Տեղեկատվական

պատերազմները, հիբրիդային ագրեսիությունները, կեղծ բովանդակությունը, քարոզչական ցանցերը և ալգորիթմային տեղեկատվական միջավայրերը կտրուկ մեծացնում են կոգնիտիվ ինքնորոշման կարևորությունը:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը պահանջում է կրթության արմատական վերախմաստավորում: Կրթությունը պետք է դադարի լինել միայն գիտելիքի փոխանցում և դառնա մտածողության, ինքնաճանաչման, մեթոդի, պատասխանատվության և հանրային սուբյեկտայնության ձևավորման համակարգ:

5.4. Կենսաբանական տիրույթ

Կենսաբանական տիրույթը վերաբերում է առողջությանը, մարմնական անվտանգությանը, սննդային մշակույթին, կենսական և էկոլոգիական միջավայրին:

Քաղաքական տեսությունները հաճախ անտեսում են մարդու մարմնական և կենսական պայմանները: Բայց մարդը չի կարող լիարժեք քաղաքացի լինել, եթե ապրում է առողջապահական անապահովության, աղտոտված միջավայրի, վատ սննդային մշակույթի, քրոնիկ սթրեսի կամ մարմնական խոցելիության պայմաններում:

Կենսաբանական կայունությունը ժողովրդավարության թաքնված նախապայմաններից է: Հյուծված, անառողջ, մշտական գոյատևման ռեժիմում գտնվող մարդը դժվարությամբ է դառնում երկարաժամկետ մտածող և պատասխանատու քաղաքական սուբյեկտ:

Հայաստանի համար կենսաբանական տիրույթը ներառում է կանխարգելիչ առողջապահություն, սննդային գրագիտություն, շրջակա միջավայրի պաշտպանություն, քաղաքային և գյուղական կյանքի որակ, ֆիզիկական անվտանգություն և առողջ ապրելակերպի մշակույթ:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը մարմինը չի դիտարկում որպես մասնավոր հարց միայն: Այն մարդու սուբյեկտայնության հիմքերից է:

5.5. Հարաբերային տիրույթ

Հարաբերային տիրույթը վերաբերում է վստահությանը, ընտանիքին, համայնքին, մշակույթին, փոխճանաչմանը և համակեցության որակին:

Ժողովրդավարությունը չի կարող գոյություն ունենալ միայն անհատների հանրագումարի հիման վրա: Այն պահանջում է վստահություն, համերաշխություն, փոխադարձ ճանաչում և պատասխանատու կապեր: Երբ հասարակությունը դառնում է ատոմացված, պառակտված և փոխադարձաբար անվստահ, քաղաքական համակարգը կորցնում է կայունության հիմքը:

Հայաստանում հարաբերային տիրույթի խնդիրները տեսանելի են հասարակական պառակտման, քաղաքական թշնամանքի, վստահության

պակասի, սերունդների միջև լարվածության, համայնքային կապերի թուլացման և մշակութային կրկնության մեջ:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը պետք է ձևավորի այնպիսի հասարակություն, որտեղ մարդը կարող է լինել ինքնուրույն, բայց ոչ մեկուսացած, պատկանել համայնքին, բայց չլուծարվել խմբի մեջ, հարգել ավանդույթը, բայց չդառնալ դրա գերին, ընդունել տարբերությունը, բայց չկորցնել ընդհանուրի զգացումը:

Հարաբերային տիրույթում ժողովրդավարության խնդիրն է ստեղծել համակեցության մշակույթ:

5.6. Ինստիտուցիոնալ տիրույթ

Ինստիտուցիոնալ տիրույթը վերաբերում է իրավունքին, մասնակցությանը, պետական կառավարման որակին, հանրային պատասխանատվությանը և ինստիտուտների նկատմամբ վստահությանը:

Ժողովրդավարությունը չի կարող կայանալ առանց ինստիտուտների: Բայց ինստիտուտները կարող են լինել երկու տեսակի: Դրանք կարող են քաղաքացուն դարձնել կարգավորման օբյեկտ, կամ կարող են նրան ճանաչել որպես հանրային կյանքի սուբյեկտ:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության մեջ ինստիտուտները պետք է գործեն ոչ թե միայն որպես վերահսկող, պատժող կամ ծառայություն մատուցող համակարգեր, այլ որպես մասնակցության, իրավունքի, վստահության և պատասխանատվության միջավայրեր:

Ինստիտուցիոնալ ինքնորոշումը նշանակում է, որ մարդը կարող է հասկանալ իր իրավունքները, մասնակցել որոշումների ձևավորմանը, ազդել հանրային գործընթացների վրա, պաշտպանվել կամայականությունից և ինստիտուտները դիտարկել ոչ թե որպես օտար ուժ, այլ որպես իր պետական համակեցության գործիք:

Հայաստանի համար սա նշանակում է պետական կառավարման, արդարադատության, տեղական ինքնակառավարման, հանրային ծառայության և քաղաքացիական վերահսկողության խորքային վերակառուցում:

5.7. Տնտեսական տիրույթ

Տնտեսական տիրույթը վերաբերում է արժանապատիվ աշխատանքին, սեփականությանը, ֆինանսական ինքնուրույնությանը, արտադրողականությանը և մարդու տնտեսական կյանքի սուբյեկտայնությանը:

Տնտեսական կախվածության մեջ գտնվող քաղաքացին հեշտությամբ դառնում է քաղաքական կախվածության օբյեկտ: Եթե մարդը չունի արժանապատիվ աշխատանք, սեփական կյանքի նվազագույն նյութական հիմք, ֆինանսական գրագիտություն և ապագա կառուցելու հնարավորություն, նրա քաղաքական

ազատությունը դառնում է խոցելի:

Տնտեսական քաղաքականության նպատակը չի կարող լինել միայն աճը: Աճը կարևոր է, բայց հարցն այն է, թե այդ աճը ում է դարձնում ավելի ինքնուրույն և ում է դարձնում ավելի կախյալ:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը պահանջում է տնտեսական սուբյեկտայնության քաղաքականություն: Դա նշանակում է արժանապատիվ աշխատանք, փոքր և միջին ձեռներեցության զարգացում, սեփականության հասանելիություն, ֆինանսական կրթություն, արտադրողականության բարձրացում և աշխատանքի ու կյանքի հավասարակշռության պաշտպանություն:

Տնտեսությունը պետք է մարդուն չդարձնի միայն աշխատուժ կամ սպառող: Այն պետք է ստեղծի կյանքի ինքնուրույն նախագծման հնարավորություններ:

5.8. Տեխնոլոգիական տիրույթ

Տեխնոլոգիական տիրույթը վերաբերում է տվյալային ինքնիշխանությանը, ալգորիթմային թափանցիկությանը, ԱԲ-ի մարդակենտրոն և ինքնորոշումահեն կիրառությանը, թվային անվտանգությանն ու թվային ինքնությանը:

XXI դարում ժողովրդավարությունը կանգնած է նոր սպառնալիքի առաջ: Մարդու որոշումները կարող են ուղղորդվել ոչ միայն իշխանության քարոզչությամբ, այլ նաև ալգորիթմներով, հարթակներով, տվյալների հավաքագրմամբ, ուշադրության տնտեսությամբ և ԱԲ համակարգերով:

Եթե մարդը չի հասկանում, թե ինչ տվյալներ են հավաքվում իր մասին, ինչպես են ալգորիթմները ձևավորում իր տեղեկատվական միջավայրը, ինչու է իրեն առաջարկվում այս կամ այն բովանդակությունը, ինչ կերպ են թվային հարթակները ազդում իր վարքի վրա, ապա նրա ընտրությունը աստիճանաբար կորցնում է սուբյեկտային բնույթը:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը պահանջում է, որ տեխնոլոգիան ծառայի մարդու ինքնորոշմանը, ոչ թե փոխարինի այն:

Հայաստանի համար տեխնոլոգիական տիրույթը ունի նաև ազգային անվտանգային նշանակություն: Տվյալային ինքնիշխանությունը, ԱԲ համակարգերի տեղական և պատասխանատու կիրառումը, ալգորիթմային թափանցիկությունը, տեղեկատվական պաշտպանվածությունը և քաղաքացիների թվային գրագիտությունը պետք է դառնան պետական ռազմավարության մաս:

6 Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության տեղը քաղաքական դաշտում գաղափարախոսությունների

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը չի տեղավորվում դասական ձախաջ բաժանման մեջ: Այն չի մերժում դասական գաղափարախոսությունների պատմական արժեքը, բայց առաջարկում է նոր կենտրոն՝ սուրյեկտայնությունը:

Լիբերալիզմից այն վերցնում է ազատության, իրավունքների, անհատական արժանապատվության և պետության սահմանափակման կարևորությունը: Բայց այն լրացնում է լիբերալիզմը՝ պնդելով, որ ընտրության իրավունքը բավարար չէ, եթե մարդը չունի ընտրության ձևավորման իրական կարողություն:

Սոցիալական մտածողությունից այն վերցնում է արդարության, համերաշխության և տնտեսական անհավասարությունների հաղթահարման պահանջը: Միաժամանակ այն սոցիալական արդարությունը դիտարկում է ոչ թե միայն վերաբաշխման, այլ մարդու ինքնորոշման կարողությունների զարգացման տեսանկյունից:

Պահպանողականությունից այն վերցնում է ինքնության, ավանդույթի, ընտանիքի, մշակույթի և պատմական շարունակականության արժեքը: Միաժամանակ այն մերժում է ավանդույթի քարացումը և պնդում է, որ ժառանգությունը պետք է դառնա ստեղծարար ինքնորոշման աղբյուր, ոչ թե փակված կրկնություն:

Հանրապետականությունից այն վերցնում է քաղաքացիական առաքինության, հանրային պատասխանատվության, ընդհանուր բարիքի և պետության հանդեպ ակտիվ մասնակցության գաղափարը: Միաժամանակ այն ընդլայնում է հանրապետականությունը՝ ներառելով մենթալ, կոգնիտիվ, տեխնոլոգիական և տնտեսական ինքնորոշման շերտերը:

Ժամանակակից տեխնոլոգիական մտածողությունից այն վերցնում է գործիքների, տվյալների, ԱԲ-ի և թվային ենթակառուցվածքների ուժը: Միաժամանակ այն մերժում է մարդու փոխարինումը տեխնոլոգիական համակարգերով:

Այսպիսով, ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը ձախ կամ աջ գաղափարախոսություն չէ: Այն սուրյեկտակենտրոն քաղաքական աշխարհայացք է:

Նրա հիմնական հարցը հետևյալն է.

Տվյալ քաղաքական լուծումը, ինստիտուտը կամ տեխնոլոգիական գործիքը մարդուն, համայնքին և ազգին դարձնո՞ւմ է ավելի ինքնորոշված, թե՞ ավելի կախյալ:

Այս հարցն է դառնում քաղաքական գնահատման նոր չափանիշ:

7 Ինքնորոշումահեն հակադրությունը

Ժողովրդավարության

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության հիմնական հակադրությունը ոչ թե կոնկրետ կուսակցությանը, խմբին կամ անձին է ուղղված: Նրա հիմնական հակադրությունն է.

Սուբյեկտայնությունը ընդդեմ օբյեկտացման:

Օբյեկտացումը այն վիճակն է, երբ մարդը դադարում է լինել որոշման աղբյուր և վերածվում է կառավարման, մանիպուլյացիայի, սպառման, շահագործման կամ ալգորիթմային կանխատեսման նյութի:

Օբյեկտացումը կարող է լինել իշխանական, երբ քաղաքացին դիտարկվում է որպես ենթարկվող գանգված:

Այն կարող է լինել օլիգարխիկ, երբ մարդը դիտարկվում է որպես կախյալ աշխատուժ կամ գնվող ընտրող:

Այն կարող է լինել պոպուլիստական, երբ քաղաքացին դիտարկվում է որպես հույզերի կառավարելի գանգված:

Այն կարող է լինել տեխնոկրատական, երբ մարդը դիտարկվում է որպես օպտիմալացման ենթակա միավոր:

Այն կարող է լինել ալգորիթմային, երբ մարդու ուշադրությունը, նախասիրությունները և վարքը ձևավորվում են անտեսանելի թվային մեխանիզմներով:

Այն կարող է լինել սպառողական, երբ մարդը դիտարկվում է ոչ թե որպես անձ, այլ որպես ցանկությունների և գնումների կանխատեսելի համակարգ:

Այն կարող է լինել մշակութային, երբ մարդուն պարտադրվում են պատրաստի ինքնություններ՝ առանց ստեղծարար վերաիմաստավորման հնարավորության:

Այն կարող է լինել ինստիտուցիոնալ, երբ պետական համակարգը մարդուն չի ճանաչում որպես սուբյեկտ, այլ դիտարկում է նրան որպես գործ, դիմում, հարկային համար կամ վիճակագրական միավոր:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը այս բոլոր ձևերին հակադրում է մարդու սուբյեկտայնության սկզբունքը:

Մարդը պետք է մնա որոշման աղբյուր:

Քաղաքացին պետք է մնա հանրային կյանքի համահեղինակ:

Հասարակությունը պետք է մնա իմաստի և փոխճանաչման տարածք:

Պետությունը պետք է մնա ինքնորոշման ենթակառուցվածք:

Տեխնոլոգիան պետք է մնա գործիք, ոչ թե մարդու փոխարեն որոշում կայացնող համակարգ:

8 Հայաստանի վերակառուցման սկզբունքները

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության հիման վրա Հայաստանի վերակառուցումը պետք է հենվի հետևյալ սկզբունքների վրա:

- Մարդը պետության միջոց չէ: Պետությունը գոյություն ունի մարդու արժանապատիվ և պատասխանատու ինքնորոշման պայմաններ ստեղծելու համար:
- Քաղաքացին ընտրական ռեսուրս չէ: Նա հանրային կյանքի համահեղինակ է, և նրա մասնակցությունը չպետք է սահմանափակվի քվեարկությամբ:
- Ժողովրդավարությունը միայն ընթացակարգ չէ: Այն քաղաքացու մտածողության, մասնակցության և պատասխանատվության որակ է:
- Կրթությունը պետք է ստեղծի սուբյեկտայնության պայմաններ: Դպրոցը և համալսարանը պետք է պատրաստեն ոչ միայն մասնագետներ, այլև մտածող, ինքնճանաչող և պատասխանատու մարդիկ:
- Տնտեսությունը պետք է նվազեցնի կախվածությունը: Տնտեսական աճը արժեքավոր է այնքանով, որքանով այն ստեղծում է արժանապատիվ աշխատանք, սեփականության հնարավորություն և ինքնուրույն կյանքի հիմքեր:
- Տեխնոլոգիան պետք է ծառայի մարդու որոշում կայացնելու կարողությանը: ԱԲ-ն, տվյալները և թվային համակարգերը պետք է ուժեղացնեն մարդու սուբյեկտայնությունը, ոչ թե փոխարինեն մարդուն:
- Ինստիտուտները պետք է լինեն վստահության և մասնակցության միջավայր: Պետական կառույցները պետք է քաղաքացուն դիտարկեն որպես գործընկեր, ոչ թե միայն կարգավորման օբյեկտ:
- Ազգային ինքնորոշումը միայն արտաքին անկախություն չէ: Այն նաև ներքին կարողություն է՝ ունենալ ռազմավարական մտածողություն, ինստիտուցիոնալ հասունություն, տնտեսական հիմք, տեխնոլոգիական անվտանգություն և ապագայի իմաստային նախագիծ:
- Հանրային քաղաքականությունը պետք է գնահատվի սուբյեկտայնության ազդեցությամբ: Յուրաքանչյուր բարեփոխում պետք է պատասխանի

հարցին՝ այն ուժեղացնում է մարդու և հասարակության ինքնորոշումը, թե՞ ոչ:

- Ժողովրդավարությունը պետք է անցնի քվեարկությունից դեպի համահեղինակություն: Քաղաքացին պետք է կարողանա մասնակցել ոչ միայն իշխանության ընտրությանը, այլև հանրային կյանքի նախագծմանը:
- Անվտանգությունը պետք է դիտարկվի որպես ամբողջական ինքնորոշման պաշտպանություն: Պետության պաշտպանունակությունը կախված է ոչ միայն բանակից, այլև կրթությունից, տնտեսությունից, տեխնոլոգիայից, հասարակական վստահությունից և ազգային կամքից:
- Հայաստանի ապագան պետք է կառուցվի իմաստի, սուրյեկտայնության և պատասխանատվության վրա: Առանց այս երեքի ոչ մի բարեփոխում չի կարող լինել երկարաժամկետ:

9 Ինքնորոշված հանրապետության տեսլականը

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարության վերջնական նպատակը ինքնորոշված հանրապետության կառուցումն է:

Ինքնորոշված հանրապետությունը այն պետությունն է, որտեղ քաղաքացին մտածող, մասնակցող և պատասխանատվություն կրող սուրյեկտ է:

Այն պետությունն է, որտեղ կրթությունը ձևավորում է ոչ թե հարմարվող, այլ ինքնուրույն մտածող մարդ:

Այն պետությունն է, որտեղ տնտեսությունը մարդուն չի պահում կախվածության մեջ, այլ ստեղծում է արժանապատիվ ինքնուրույնության հիմքեր:

Այն պետությունն է, որտեղ ինստիտուտները չեն օտարվում քաղաքացուց, այլ դառնում են նրա հանրային կամքի կազմակերպման գործիքներ:

Այն պետությունն է, որտեղ տեխնոլոգիան չի փոխարինում մարդուն, այլ ուժեղացնում է նրա մտածելու, որոշելու և ստեղծելու կարողությունը:

Այն պետությունն է, որտեղ ազգային ինքնությունը չի վերածվում անցյալի կրկնության, այլ դառնում է ապագա ստեղծելու ուժ:

Այն պետությունն է, որտեղ ժողովրդավարությունը չի սահմանափակվում ընտրություններով, այլ դառնում է ամբողջ հասարակության ինքնորոշման մշակույթ:

Ինքնորոշված հանրապետությունը գոյատևող պետություն չէ միայն: Այն պետություն է, որը գիտի, թե ինչի համար գոյություն ունի, ինչպիսի պայմաններ է ստեղծում մարդու ինքնորոշման համար, ինչպիսի հասարակություն է կառուցում

և ինչպիսի ապագա է ընտրում:

10 Եզրափակում

Հայաստանի հաջորդ պատմական խնդիրը միայն անկախության պահպանումը չէ: Անկախությունը անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման է: Անկախ պետությունը կարող է մնալ թույլ, եթե նրա քաղաքացիները կախյալ են, ինստիտուտները՝ անվստահելի, տնտեսությունը՝ սահմանափակող, կրթությունը՝ հարմարվողական, իսկ տեխնոլոգիական միջավայրը՝ օտար ազդեցություններից կախված:

Հայաստանի հաջորդ պատմական խնդիրը ինքնորոշված հանրապետության կառուցումն է:

Դա նշանակում է անցում.

- ընտրող քաղաքացուց՝ ինքնորոշված սուբյեկտի,
- ձևական ժողովրդավարությունից՝ բովանդակային ժողովրդավարության,
- կառավարվող հասարակությունից՝ համահեղինակ հասարակության,
- վարչարարական պետությունից՝ ինքնորոշման ենթակառուցվածք ստեղծող պետության,
- գոյատևման տրամաբանությունից՝ ապագա կառուցելու տրամաբանության:

Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը այդ անցման գաղափարական հիմքն է:

Այն Հայաստանի համար առաջարկում է ոչ թե հերթական քաղաքական կարգախոս, այլ պետության, հասարակության և մարդու հարաբերության նոր սկզբունք:

Այդ սկզբունքը պարզ է.

Մարդը պետք է լինի սուբյեկտ:

Քաղաքացին պետք է լինի համահեղինակ:

Պետությունը պետք է ստեղծի ինքնորոշման պայմաններ:

Հայաստանը պետք է դառնա ինքնորոշված հանրապետություն:

Հայաստանը կարող է աշխարհին առաջարկել ոչ թե հզորության, ռեսուրսների կամ աշխարհաքաղաքական գերակայության մոդել, այլ փոքր պետության

նոր որակ՝ սուբյեկտային պետության, ինքնորոշված քաղաքացու և պատասխանատու քաղաքացիական համակեցության մոդել: Ինքնորոշումահեն ժողովրդավարությունը հենց այդ առաջարկի գաղափարական հիմքն է:

11 Առաջարկվող հաջորդ քայլերը

1. Կազմակերպել փակ աշխատանքային քննարկում վարչապետի աշխատակազմի և համապատասխան գերատեսչությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ:
2. Քննարկել հայեցակարգի կիրառելիությունը երեք ուղղությամբ՝ կրթություն, պետական կառավարում, թվային և ԱԲ քաղաքականություն:
3. Մշակել 3-6 ամսյա փորձնական գործողությունների քարտեզ՝ ինքնորոշումահեն մոտեցման կիրառման համար:
4. Ստեղծել փոքր փորձագիտական խումբ՝ հայեցակարգի կիրառական տարբերակը, պիլոտային ուղղությունները և գնահատման չափանիշները պատրաստելու նպատակով: